

DOI: 10.21005/pif.2017.29.E-01

IMPACT OF HOUSE OF GRIFFINS' DYNASTIC POLICY ON WEST POMERANIAN ARCHITECTURE

WPŁYW POLITYKI DYNASTYCZNEJ GRYFITÓW NA ARCHITEKTURĘ POMORZA ZACHODNIEGO

Joanna Arlet

dr inż.arch.

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Wydział Budownictwa i Architektury
Katedra Historii i Teorii Architektury

ABSTRACT

House of Griffins ruled Pomerania for about 600 years; their dynastic policy provided integrity and security to the Duchy of Pomerania, against foreign expansion, especially against Brandenburg. Contracted marriages clinched the alliances and agreements between states. Family connections, study, residence at regional courts, travelling of Pomeranian dukes, significantly influenced architecture and art of Western Pomerania since time of Bogislaw X.

Keywords: architecture, dynasty of the Griffin, Duchy of Pomerania.

STRESZCZENIE

Gryfici panowali nad Pomorzem około 600 lat, ich polityka dynastyczna miała zapewnić księstwu zachodniopomorskiemu integralność i bezpieczeństwo przed ekspansją obcą, zwłaszcza Brandenburgii. Zawierane małżeństwa pieczętowały międzypaństwowe sojusze i układy. Koligacje rodzinne, studia, pobyty na wiodących w regionie dworach i podróżach pomorskich książąt, od czasów księcia Bogusława X, oddziaływały znacząco na architekturę i sztukę Pomorza Zachodniego.

Słowa kluczowe: architektura, dynastia Gryfitów, Księstwo Pomorskie.

1. INTRODUCTION

The first historical ruler of the Duchy of West Pomerania was Wartislaw I (~1091-1135). In 1121 the Duchy was taken by Boleslaw the Wrymouth, and Wartislaw, near Stargard, welcomed the Bishop Otto of Bamberg, who next began the process of Christianisation of Pomerania on behalf duke Boleslaw. Ratibor, the brother of Wartislaw I, and sons of Wartislaw, Bogislaw and Casimir I Dyminy were successive rulers of the Duchy. Succeeding rulers of the Griffins Dynasty were given Slavic names for centuries. Period of duke Barnim's reign was time of intense colonisation under the German law.

Griffins willingly contracted marriages with Polish princesses. Among them worth mentioning are Anastasia¹, daughter of Mieszko III the Old; Elizabeth², daughter of Casimir III the Great; Sophia³, daughter of Bogislaw IX, duke of Pomerania-Stolp and Maria of Masovia; Anna Jagiellon⁴, daughter of king Casimir IV of Poland. Marriages with: Amalie of the Palatinate, Marie of Saxony, Erdmuta, daughter of Brandenburg elector, or sisters: Elizabeth, Ann and Sophia Schleswig-Holstein-Sondenburg⁵, strengthened coalitions with Denmark and German Duchies.

2. CONCEPTION OF POMERANIAN DUKES' CASTLE IN SZCZECIN

Educated at the Prague court duke Barnim the Great⁶ sought independence from Brandenburg and strove for positive relations with Czech Kingdom and Poland. He also initiated erection of the castle on the hill in Szczecin, the Old House and the Saint Otton's Chapel. The works were stopped due to a strong opposition of burgess refusing rights to the duke to this area. The townspeople were forced to reconstruct the objects. Then crushing a following rebellion duke Casimir VI received substantial area and he began construction of the Big House, and the Basilica instead of the chapel.

Specific efforts to strengthen relationships with the Kingdom of Poland were undertaken by Bogislaw X⁷. At his youth the duke was educated at Wawel, while at the castle in Malbork he became knighted by the king Casimir. On the strength of Treaty of Prenzlau, he became the successor of duke Otto III of Szczecin and of Wartislaw X, he was a ruler of the Duchy of Wolgast. In 1490, he became the ruler of the land of Lębork and Bytów and a vassal of Poland. Increasingly stronger position guaranteed him hand in marriage of princess Anna Jagiellon, who became his second wife. Before the arranged marriage Bogislaw X made a decision to rebuild the castle in Szczecin: *Usage large windows in walls faced outside of the castle was novelty within implementation of investment by Bogislaw X* [9, p. 5]. He furnished interiors of the Big House with splendour.

¹ Anastasia of Greater Poland (1164-1240) was wife of duke Bogislaw I and mother of Bogislaw III and Casimir I, she became a regent on behalf of them; founded a nunnery the Norbertines, in Trzebiatów.

² Princess Elizabeth of Poland (1326-1361), was the eldest daughter of king Casimir the Great, wife of Bogislaw V, the duke of Duchy of Pomerania Wolgast and Pomerania Stolp, and mother of Casimir IV (Każko Słupski).

³ Sophia (1434-1497) became wife of Eric II, the Duke of Pomerania Wolgast, Stolp and Szczecin; could speak Polish and supported close relation with Poland.

⁴ Anna (1476-1503) was daughter of Casimir IV and wife of Bogislaw X, mother of George I and Bogislaw XII. Her daughter Ann became wife of George I of Brieg and her daughter Sophia became wife Frederick, the king of Denmark and Norway.

⁵ Daughters of John III, the son of Christian III, the king of Denmark and Elisabeth of Braunschweig; Sophia Schleswig-Holstein-Sonderburg was wife of Philip II of Wolgast, her elder sister Ann, wife of Bogislaw III, and the younger Elisabeth, wife of Bogislaw XIV.

⁶ Barnim III (1300-1368), educated at the Prague Court. He fought for independence of Duchy of Brandenburg, won the conflict against dukes of Wolgast. In 1348, on the strength of the Treaty of Frankfurt, Pomerania West became directly the vassal of Charles IV, emperor and king of Germany.

⁷ Bogislaw X (1454-1523), called the Great, son of Eric II and related to the Jagiellonian Dynasty, princess Sophia. In 1478 he confederated the Duchy of Pomerania.

Fig. 1. Castle in Darłowo, rebuilt before 1572 r., Source: Joanna Arlet

Fig. 1 The castle in Darłowo, renaissance reconstruction (1572). Recourse Joanna Arlet

Fig. 2 The castle in Wkryjście (Uckermunde). A detail of erecting plaque. Source: Joanna Arlet

Ryc. 2. Zamek we Wkryjściu (Uckermunde) detal tablicy erekcyjnej. Źródło il.: Joanna Arlet

Soon the duke modernised the castle in Darłowo (Fig.1), [4, p. 26-31].⁸ and despite the reluctance of townspeople, he built a castle in Słupsk⁹. Within years 1496-1498 Bogislaw X performed a pilgrimage to the Holy Land: *The route led across significant European courts, including the court of Maximilian I in Innsbruck Rome and the city of Venice.* After his return: (...) *the duke, aware of the differences in a new era, was able to prepare their sons for it.* George I (1493-1531) and Barnim XI (1501-1573), both educated at the Saxon court of Wittenberg: (...) *they proved their total understanding for the function of art in a state (...)* [2, p. 140]. When the prince fell into conflict with the townsmen in Szczecin, he sent his wife to the newly built castle in Wkryjście (Ueckermünde) (Fig.2) unfortunately princess Anna became ill in there and died shortly thereafter.

Bogislaw wanted to recognise the supremacy of Poland and swear a fealty for it, yet despite of absence of interest on the part of the king Sigismund. In 1521 he paid homage to the emperor Charles V. By dint of such measure, as the duke of the Reich, he avoided being subjected to the state of Brandenburg. Bogislaw X managed to confederate and reform the dukedom, earning sobriquet 'the Great'. The aim of ambitious foundation activity of the duke, was to build the status of the dukedom and of himself [8, p. 64]. The eldest son of Bogislaw X, George I was educated in Dresden, at the court of his uncle George I, called the Bearded, then at the duke Philip's I (1448-1508) of the Wittelsbach dynasty in Heidelberg, where he met his wife, Amalie of Rhein. Unfortunately, his reign was short, so he could not accomplish his objectives. In order to guarantee appropriate education for his son Philip I (1515-1560), he sent him to the court of his uncle Louis V, Elector Palatine of the Rhine, in Heidelberg. Those efforts resulted in close associations with Saxony, also in the area of art and architecture.

⁸ The Castle of Pomeranian Dukes in Darłowo was extended by duke Eric II, the following wing was added by Bogislaw X. His son, Barnim XI added a floor; the object was in its greatness during the latter's reign.

⁹ The castle of Griffins in Słupsk was erected by Bogislaw X in the Gothic style. About 1580, a new floor was added, new windows got neat stonework, and a new tower got rich renaissance decoration.

3. TRANSITION OF THE POMERANIAN DUCHY INTO PROTESTANTISM AND ESTABLISHING THE SZMALKALDIC LEAGUE

Prepared to enter the bishopric of Kamień, the Barnim XI, called the Pious, was sent by his father to study in Wittenberg. There, he met Martin Luther and under his influence he began to favour the Reformation. Establishing of the Schmalkaldic League as a defensive union, was a significant event integrating actions of the Protestant states, as the opposition against the emperor Charles V. Elector of Saxony, John Frederick I became the head of the confederation. In the Western Pomerania events happened rapidly. At the turn of 1534 and 1535 the dukes Barnim XI and his nephew Philip I convened local parliament in Trzebiatów to vote the duchy's convert to Protestantism. Dr Johannes Bugenhagen¹⁰ a religious reformer held there an important role. Since the projected changes weren't accepted, they imposed them by the ducal regulation [4., p. 17].

The Reformation contributed to closer contacts with the German Reich. In 1535 the alliance was already formed and Western Pomerania joined the Schmalkaldic League. The marriage of Philip I to Mary, a Saxon elector's sister in 1536, in Torgau as the first Protestant wedding was the manifestation of those contacts. A ceremonious church service was celebrated by Martin Luther himself [4, p. 110]. The firstborn son of the couple was named John Frederic in honour of his uncle. Good relations with the Court of Saxon and staying in the castle of Torgau¹¹ drew attention of Barnim's XI and Philip's I to new trends in art and architecture. They were exposed in architecture of Pomeranian castles. Secularisation of monasteries and church's property, which significantly increased their financial resources, were enabled due to taking broad investment activities by the dukes. After the fire of Szczecin in which Pomeranian Dukes' Castle also suffered, duke Barnim XI decided to expand his residence by joining secularised Carthusian Order in Grabowo near Szczecin. Oderburg fortress is visible on engraving by Heinrich Kote, 1620.

After his brother's death, Barnim XI took possession of the eastern part Duchy of Pomerania up to the Odra river, and his nephew Philip I took Pomerania-Wolgast and he undertook reconstruction of the residence in Wolgast and in Wryujście (Ueckermünde). The residence in Ueckermünde, in its detail, referred to the wing of castle of Hartenfels in Torgau; curtain windows and dainty cornices were the common motive. This inspiration is evidenced in the correspondence between the dukes. In answer to the letter of duke Philip about engagement of Nikolaus Grohman, sons of John Frederick the Elector, recommended to him, Simon Schröter, the author of a pulpit in Torgau [8, p. 55], since Grohman was overburdened with his work. Between 1612-1617 Wilhelm van der Meer of Ghent [2, p. 89], earlier in employment in Gdańsk, worked in here. Unfortunately, only the armorial cartouche remained from the residence of Wolgast.

Meanwhile, duke Barnim XI carried out renovation of the castle in Dobra and extensive structural works of Szczecin castle. He elevated the Big House up one storey higher and built the Clock Tower and the Prison Tower. Five tops on each building embellished courtyard elevation and the elevation from the Kuśnierska Street, but late Gothic attic (Fig.3)¹², with the motives of wheels and bladders, covered them. Towers also were given tracery copings. When the fire damaged the building in 1551 the duke ordered to replace the starry vault with rib vault ceiling restoring the Big House. Rooms were equipped with details, and richly decorated chamber, with beam ceiling supported by five pillars.

¹⁰ Johannes Bugenhagen (1485-1558) was born in Wolin. He studied at the university of Greifswald, then he joined Premonstratensians. He became a rector of city school, raising its level. He was the author of history of Western Pomerania, 'Pomerania'. He was organising evangelical community. He cooperated with Martin Luther, transferred the Holy Bible into German.

¹¹ Within 1533-1536 Konrad Krebs realised a new castle wing in the vein of contemporary Renaissance.

¹² Tops of the buildings with rich tracery, modelled on attic on the Pomeranian Dukes Castle in Szczecin, can be found in the building of town hall in Stargard, in bishop's palace in Kamień Pomorski, in ruins of the castle in Dobra (Nowogardzka), in the castle in Wkryujście (Ueckermünde) and in townhouse of Loitz in Szczecin.

Influence of Saxon is clearly readable in that wing's architecture because active architects from Saxony were employed for its implementation. Inspiration and preferences in the area of art and architecture were determined by close relationship by marriages. *'The most ultimate exchange of such influences is observed between their authors and the courts related to Barnim by sisters of Anna Jagiellon, that is with the Koenigsberg court of Albrecht Hohenzollern, the court of Saxony and the court of Brandenburg of elector Joachim II.* From Koenigsberg arrived Frederick Nußdorfer, the architect of Albrecht, which was the author of the eastern wing of *Albrechtsbau*, the Königsberg castle - (1532) and *Albrechtstor*, the tower - of late Gothic characteristics [2, p. 141, 142]. He was ascribed structural works at the southern wing of the Szczecin castle, commissioned by Barnim XI in 1538. There is a foundation plaque with the heraldic cartouche of Duchy of Pomerania which informs about completion of the works (Fig.4).

Duke Barnim tried to commemorate the House of Griffins, and considering lack of a male heir, also himself as a person. He made some effort in connection with that. He created Pedagogium in Szczecin, in 1543, together with duke Philip I, as the beginning of the university. In the same year he founded the Renaissance album commemorating Barnim III, the namesake of the duke – then a plaque with a portrait of himself and his wife Anna of Brunswick-Lüneburg, for the mansion in Kolbacz [2, p. 80]. Duke Philip in turn commissioned tapestry of extraordinary quality, called *Opona Croya*¹³, based on a graphic of Lucas Cranach the Elder. The tapestry made on the occasion of marriage joined in Torgau, in 1536, shows figures in the form of portrait of Saxon dukes and dukes of Pomerania as well as of preaching Martin Luter with Philip Melanchton and John Bugenhagen, co-authors of the Reformation, in the background.

Fig. 3. Castle in Szczecin, the southern wings, rebuilt by duke Bogislaw X and Barnim XI. Source: Joanna Arlet

Ryc. 3. Skrzydło południowe Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie przebudowane przez książąt Bogysława X i Barnima XI., Źródło il.: J. Arlet

Fig. 4. The foundation plaque of the southern wing of Szczecin castle (1538). Source: Joanna Arlet

Ryc. 4. Tablica erekcyjna skrzydła południowego szczecińskiego zamku (1538) Źródło il.: Joanna Arlet

¹³ The author of *Opona of Croy* (1554) was Peter Heymans, the original is in the Museum of Pomerania in Greifswald, the reproduction in the National Museum in Szczecin.

This manifesto of Lutheranism emphasizes close ties with Saxony and the Schmalkaldic League. Renaissance foundation stone tablets of duke Philip I at the castle in Wolgast, of Duke Barnim XI at the castle in Dobra come from this period as well. When at the convent in Jasienica Barnim XI abdicated in favour of his brother's grandson – John Frederick, he moved to a residence in Oderburg in Grabowo¹⁴. Only renaissance altar and pulpit from the castle chapel founded by duke Barnim XI remained, these days they are in the church in Sowno.

4. FOUNDING ACTIVITY OF DUKE JOHN FREDERICK

Duke John Fryderyk (1542-600)¹⁵ was educated at the university in Greifswald, then he went on to the Viennese court of Emperor Maximilian II [6, p. 26-31]. The Duke wanted to strengthen the position weakened by joining the Duchy to the Schmalkaldic League and to get the Duchy directly from the Emperor as a fief. This stay significantly influenced on attitude of the duke as a patron of arts, and also granted that the emperor appointed Szczecin as a place of peace negotiations ending the Northern Seven Years War. At the court of Vienna the duke stroke up a friendship with Francesco de Medici [9, p. 12].

Fig. 5 The chapel of the Pomeranian Dukes' Castle in Szczecin, architect Antonio Guglielmo. Source: Joanna Arlet

Ryc.5. Kaplica Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie, architekt Antoni Wilhelm Źródło il.: Joanna Arlet

Fig. 6. The castle in Schmalkalden Source: wikipedia commons, access 8th January 2017

Ryc.6. Zamek w Szmalkalden. Źródło il.: ww.thueringerschloesser.de/fileadmin/-processed/-csm_E_024_184_SM_GI_ba2e4c4380.jpg dostęp 8.01.2017

John Frederick tried to maintain close relationship with Poland. His marriage to Catherine, the sister of Sigismund Augustus was considered, The king demanded the high loans, and the duke wanted excessive warrants. The duke decided then to marry Erdmuta, the daughter of John George Hohenzollern, the Brandenburg Elector.

¹⁴ The former Cartusian Monastery in Grabowo, near Szczecin, was transformed by Barnim XI into a residence Orderburg in 1551. Nowadays the residence no more exists.

¹⁵ Duke John Frederick called the Strong from the House of Griffins was son of Philip I Pious, son of George I and Marie of Saxony, sister of the duke elector.

Despite high-cost of peace negotiations John Frederick founded reconstruction of the Szczecin castle on a large scale and made a symbolic decision to demolish the church of St. Otto. For the reconstruction he hired Italian masons Antonio Guglielmo (William Anthony) and settled in Pomerania Wilhelm Zacharias, called Italus [9, p. 12]. After demolition of old structures, they erected presentable northern wing with a castle chapel and a bell tower. Probably at the behest of the duke the concept of chapel by project Zacharias referred to the Protestant chapel at the castle of Torgau¹⁶, as well as the castle chapel in Dresden.

On the main axis the architect positioned an altar, a pulpit and pipe organ, while on the opposite side the ducal gallery. He reduced the heights of succeeding tiers, that the interior seems to be higher (Fig.5). The castle chapels in Szczecin and Torgau, were the models for the one in Schmalkalden (Fig.6). The altar to the ducal chapel was realised by the painter Giovanni Battista Perrini [2, p. 171] of Florence.

Fig. 7 .The castle in Szczecin, Source: Joanna Arlet
Ryc. 7. Zamek w Szczecinie. Źródło il.: Joanna Arlet

During extensive works the east wing was redeveloped and the west, a new one was heighten. The castle was given a quadrangular courtyard, according to Italian fashion, together with arcades on the ground floor and a flat roof, decorated with an attic (Fig.7), like the one of Cracow Sukiennice (Cloth Hall). Despite the lack of direct evidence of such remarkable resemblance provokes reflection. In 1568 king Sigismund Augustus contracted a huge loan from a financial house of Loitz for a war with tsar Ivan the Fearsome. The loan was guaranteed by as many as five Pomeranian dukes, John Frederick among them. The agreement was contracted in Lublin. It's difficult to imagine that during such remote travelling, the envoys of the dukes could miss Cracow. A few years later, the attic,

¹⁶ The evangelical castle chapel in Torgau was erected for the duke elector of John Frederick by Nikolaus Grohmann and consecrated by Martin Luter 5th October, 1544.

modelled on the Szczecin one, was built above the entrance gate into the castle of Perkun.

Influences of Italian architecture, and probably also of the Polish Renaissance decided about the form of contemporaneous residence. Carl Friedrich (1871-1930)¹⁷, the member of the Society of History and Antiquities of Pomerania and author of many publications about the monuments of Szczecin, inclined towards similar reflection [3, p. 61]. High quality and panache went hand in hand with the extraordinary pace of work. The ceremonious wedding of John Frederick and Erdmuta¹⁸ took place within new walls of magnificent Renaissance residence on 17 February, 1577 (Fig.8). Finishing work was continued. Sandstone and some architectural details were imported from Pirna, Saxony, that is why they showed resemblance to the masonry of Pirna and Meissen from that period. A print of Braun and Hogenbergn from about 1590, the engraving of Matthew Merian (1652), drawings of Johann Zeuner (1673) and the engraving of George Paul Busch (1725) bring the residence closer. Preserved iconography became the basis for post-war reconstruction of the Pomeranian Dukes' Castle, restoring renaissance style to it¹⁹.

Fig. 8. The castle in Szczecin, extended by duke John Frederick. Source: Joanna Arlet

Ryc. 8. Zamek w Szczecinie rozbudowany przez księcia Jana Fryderyka. Źródło il.: Joanna Arlet

¹⁷ Carl Friedrich was a German historian of art, philologist and archaeologist.

¹⁸ Erdmuta was daughter of John George of Hohenzolern. Her younger sister Anna Maria became wife of Szczecin duke Barnim XII, and the next one Sophie, wife of Saxon elector Christian I of Saxony.

¹⁹ Reconstruction of Pomeranian Dukes' Castle in Szczecin was carried out since 1958 based on architectural work of Stefan Kwilecki and restoration guidelines of Henryk Dziurła.

The duke did not live to descendants, however, he probably commissioned to the painter Cornelius Krommeny²⁰ in 1598, a painting showing genealogy of Pomeranian Dukes. The painting, 7 metres long presents portraits of 155 members of the Griffins family.

5. PATRONAGE OF THE LAST GRIFFINS

The younger brother of John Frederick, Bogislaw XIII²¹, undoubtedly interested in architecture willingly undertook various construction activities. The duke extended the city and the castle in Barth²², after the fire in 1587. The form of the castle resembled a town hall in Leipzig, erected by the mayor and master builder Hieronymus Lotter²³, in the years 1556-1557. City received geometric plan in accordance with the principles of the Renaissance, and is axially linked to the ducal residence. This plan is presented by Braun and Hogenberg, in a colourful engraving from 1590.

Christopher Haubitz reconstructed for the duke, the post-Cistercian Monastery in Neuenkamp (Nowopole) into the ducal residence with the castle chapel, modelled on the Szczecin one. The town, coupled with the residence, become a cloth hall centre because the duke built a manufactory destined for an impressive number of 500 weavers. This was the most ambitious project of duke Bogislaw XIII. The town, based on the plans of ideal cities, was renamed Frantzburg (earlier Neuenkamp) in honour of his father-in-law, the duke of Brunswick Lüneburg. To commemorate his wife's mother - Clara Brunswick, Bogislaw XIII founded a high-class artistic epitaph (1579), the standing figure of the princess occupies the *aedicula* carefully decorated with a fitting ornament.

Since 1567 Ernest Ludwig²⁴, the youngest brother of dukes John Frederick and Bogislaw XIII, reigned in Wolgast; schooled in Greifswald and Wittenberg. His education was completed by journeys to France and England. The reign of the duke was characterised by his active construction operation and sophisticated artistic taste. As soon as he took the power, he began to expand the castle of Wolgost. The works reached the momentum after the wedding to the princess Sophia Hedwig of Brunswick²⁵. The New House was then built, a library was founded and the castle was crested with high tops. The form and detail of situated on an island residence, were influenced by close contacts with the court of duke Ulrich of Mecklenburg (1528-1603)²⁶ in Gustrow, where members of the family Parrów from Bissone, were active. Unfortunately, the residence did not survive. The duke remodelled the monastery of Premonstratensian in Pudagli, into a residence for his mother, Mary of Saxony. For works he hired an Italian architect, previously working for Ulrich, the duke of Mecklenburg, then he expanded the mansion in the village Darsim, which was the setting for the duchess [3, p. 84]. The manor on the plan of the Latin cross was crowned with a high roof. The duchess, in honour of her husband, changed the village's name into Ludwigs-Hoff and later Ludwigsburg.

Among the five sons²⁷ of duke's Bogislaw XIII, duke Philip II (1573-1618), who studied in Rostock, dominated at education and artistic taste (1573-1618). Passions of the duke

²⁰ Cornelius Krommeny was appointed as a court painter of Ulrich III the duke of Meklemburg in 1574.

²¹ Bogislaw XIII (1544-1606) son of duke Philip I and Maria of Saxony. He was educated in Greifswald. His first wife was Clara of Brunswick-Lüneburg, the second one Anna Schleswig-Holstein-Sonderburg.

²² The non existing castle in Barth is shown on a professor Lubinus map.

²³ Hieronymus Lotter (1497-1580) was an architect of Maurice, Count of Saxony, he had worked earlier under Caspar Voigt 's direction, next he work realising the castle in Augustusburg.

²⁴ Ernst Ludwig (1545-1592), called the Beautiful, was son of Philip I. In 1569 he seized power of the Duchy of Wolgast, after resignation of Barnim IX.

²⁵ Grandmother of the duchess was Hedwig Jagiellon, her mother - Hedwig of Brandenburg (House of Hohenzollern), her father - Julius of Welf's dynasty.

²⁶ Ulrich, Duke of Mecklenburg- Güstrow (1528-1603) was related to Pomeranian dukes by his grandmother, Sophia, daughter of Eric II of Pomerania.

²⁷ Duke Bogislaw had six sons: Philip II of Szczecin, Francis, Bogislaw XIV, George II, John Ernst (died at childhood), Ulrich and five daughters.

were activated by his staying at the court of king Christian IV and by numerous travels to France, Rome, Venice, Milan, Genoa and Florence. Hence probably his love for art and collector's passion. Staying at the Danish court resulted in his marriage to Sophia²⁸, the granddaughter of Christian III. Their wedding took place in 1607, in Szczecin.

Also the last of Wolgost dukes, Philip Julius (1584-1625), son of duke Ernst Ludwig, travelled many times. Apart from Italy he visited England, France, Denmark, and Prussia, Lithuania and Poland as well. Duke Philip Julius commissioned, probably to Simon Harl, from Gdansk, the construction of cloister and decoration of the entablatures in the castle of Wolgast²⁹. Relocated Mannerist entablature from Wolgast now forms the framing entrances to the Academy of Music, at Grodzka Street in Szczecin. On commission of the dukes Philip II and Philip Julius, professor Elihard Lubinus³⁰ made in years 1612 to 1618, a very detailed map, being a significant document of history and urban planning of Pomerania region. It includes 50 views of cities and the Griffins' family tree. Philip II gathered a valuable collection of books and a number of paintings, including portraits of rulers of Poland [4, p. 34]. His favourite artist was Lucas Cranach the Younger³¹.

Fig. 9 Pomeranian Dukes' Castle in Szczecin. Skrzydło Mennicze (Mint Wing). Source: Joanna Arlet
Ryc. 9. Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie Skrzydło Mennicze. Źródło il.: Joanna Arlet

²⁸ Sophie von Schleswig-Holstein (1579-1658) became widowed in 1618 and left for Trzebiatów.

²⁹ The new castle in Wolgast was erected by Bogislaw X, Philip I continued the works, and after the fire in 1557 his sons. Before the marriage of Ernst Ludwig to Brunswick princess a new ballroom was built.

³⁰ Elihard Lubinus (1565-1621) theologian, mathematician, poet, cartographer, professor of university in Rostock, travelled across Pomerania and carried out detailed measuring works.

³¹ Lucas Cranach the Younger (1515-1586) made 10 miniature portraits for Sigismund Augustus.

In order to show an impressive collections the dukes Philip II and Francis I erected a narrow Mint Wing (Skrzydło Mennicze) (1616-1619) of Szczecin castle (Fig.9), closing the Mint Courtyard, also called Crane one (Żurawi). A foundation plaque (1619) with busts of the two dukes informs about this fact (Fig.10). The wing housing a library and art gallery demonstrates formal relationship with the town hall in Wittenberg³², and also with the wing of Bogislaw's XIII castle in Barth. Difficult time of Thirty-Years-War made that few objects were erected in those days. The last of Griffins died in 1637, and lands of Pomeranian duchies became divided between Sweden and Brandenburg.

Fig. 10. Foundation plaque on Mint Wing of Szczecin Castle. Source: Joanna Arlet
Ryc. 10. Płyta erekcyjna na Skrzydle Menniczym szczecińskiego zamku. Źródło il.: Joanna Arlet

6. CONCLUSION

Considering strong German expansion the Griffins tried to maintain their independence, building a good relationship with the Polish state. The Reformation changed the situation. Pomerania's transition to Protestantism strengthened its relationships with the countries of the Reich, and marriages to German princesses developed these connections. One of the reasons for this turn was the lack of response from the Polish rulers. While Prince

³² Town hall in Wittenberg was erected (1523-1535) by architect Konrad Krebs and expanded by Lucas Cranach the Elder in 1541.

Bogisław X stayed in his youth at Wawel, his successors studied at Wittenberg and Greifswald, they gained refinement at the courts in Torgau, Dresden and Heidelberg. Abroad travels completed their education. Relations built in such a way shaped dukes' tastes and affected their foundations. The architects, masons and painters were recommended within related by marriages families. Despite highly depleted state of preservation, it can be concluded that the foundation activity of Griffins deserves appreciation. It forms an important link between elements of German, Polish and Scandinavian Renaissance.

WPŁYW POLITYKI DYNASTYCZNEJ GRYFITÓW NA ARCHITEKTURĘ POMORZA ZACHODNIEGO

1. WSTĘP

Pierwszym historycznym władcą Księstwa Zachodniopomorskiego był Warcisław I. W 1121 r. księstwo zajął Bolesław Krzywousty, a Warcisław powitał pod Stargardem biskupa Ottona z Bambergu, który w imieniu księcia Bolesława rozpoczął chrystianizację Pomorza. Kolejnymi władcami księstwa byli: brat Warcisława I - Racibor, a następnie synowie Warcisława: Bogusław I i Kazimierz I dymiński. Słowiańskie imiona były nadawane władcom z dynastii Gryfitów przez wieki. Na okres panowania księcia Barnima I, przypada czas wzmożonej kolonizacji na prawie niemieckim.

Gryfici chętnie żenili się z polskimi księżniczkami. Wśród nich wyróżniły się: Anastazja³³ córka Mieszka III Starego, Elżbieta³⁴ córka króla Polski Kazimierza Wielkiego, Zofia³⁵ córka Bogusława IX księcia stargardzkiego i słupskiego i Marii mazowieckiej, Anna Jagiellonka³⁶, córka Kazimierza Jagiellończyka. Sojusze z księstwami niemieckimi i Danią umacniały małżeństwa z: Amelią reńską, Marią saską, Erdmutą Hohenzollern, czy siostrami: Elżbietą, Anną i Zofią Schleswig-Holstein-Sondenburg³⁷.

2. POCZĄTKI BUDOWY ZAMKU KSIĄŻĄT POMORSKICH W SZCZECINIE

Wykształcony na praskim dworze, książę Barnim III Wielki³⁸ dążył do uniezależnienia się od Brandenburgii i zabiegał o dobre relacje z Czechami, a także z Polską. On też zainicjował wzniesienie na wzgórzu zamkowym w Szczecinie Starego Domu i kaplicy św. Ottona. Prace przerwano w wyniku ostrego sprzeciwu mieszczan, odmawiających księciu praw do tego terenu. Mieszczanie zostali zmuszeni do odbudowy obiektów. Po

³³ Anastazja Mieszkówna (1164-1240) była żoną księcia Bogusława I i matką Bogusława II i Kazimierza I, w imieniu, których sprawowała rządy regencyjne. Ufundowała klasztor żeński norbertanek w Trzebiatowie.

³⁴ Elżbieta Kazimierzówna (1326-1361) była najstarszą córką króla Kazimierza Wielkiego, żoną księcia wołosko-słupskiego Bogusława V oraz matką Każka słupskiego.

³⁵ Zofia (1434-1497) została żoną Eryka II, księcia wołoskiego, słupskiego i szczecińskiego. Zofia, znała język polski i sprzyjała bliskim związkom z Polską.

³⁶ Anna (1476-1503) była córką króla Kazimierza Jagiellończyka i żoną Bogusława X i matką Jerzego I i Bogusława XI. Jej córka Anna została żoną Jerzego I Brzeskiego, a Zofia żoną króla Danii i Norwegii Fryderyka.

³⁷ Zofia Schleswig-Holstein-Sondenburg (1579 – 1658) była córką księcia Jana III i Elżbiety Brunszwickiej, wnuczką króla Danii Chrystiana III i była żoną Filipa II Wołoskiego, jej starsza siostra Anna była żoną Bogusława XIII, a młodsza Elżbieta żoną Bogusława XIV.

³⁸ Barnim III (~1300 -1368), kształcił się na dworze w Pradze. Walczył o niezależność księstwa z Brandenburgią, wyszedł zwycięsko z konfliktu z książętami wołoskimi. W 1348 r. na mocy układu frankfurckiego Pomorze Zachodnie stało się bezpośrednim lennikiem cesarza i króla Niemiec Karola IV.

zławieniu kolejnego buntu książę Kazimierz VI uzyskał znaczny teren i rozpoczął budowę Dużego Domu, a na miejscu kaplicy wznosił Bazylikę.

Szczególne zabiegi o zacieśnienie związków księstwa z Rzeczpospolitą podejmował książę Bogusław X³⁹. Książę w młodości kształcił się na Wawelu, w Malborku zaś został pasowany, przez króla Kazimierza Jagiellończyka, na rycerza. Na mocy pokoju przęcławskiego został on sukcesorem księcia Ottona III szczecińskiego i Warcisława X władcą księstwa wółogoskiego. W 1490 r. został władcą ziemi lęborskiej i bytowskiej i lennikiem Polski. Coraz silniejsza pozycja zapewniła księciu rękę królowny Anny Jagiellonki, która została jego drugą żoną. Przed planowanym ślubem Bogusław X podjął decyzję o odbudowie szczecińskiego zamku: *Novum w realizacjach budowlanych Bogusława X było zastosowanie dużych okien w murach zwróconych na zewnątrz zamku* [9, p. 5]. Z przełykiem urządził wnętrza Dużego Domu.

Wkrótce książę zmodernizował zamek w Darłowie (Fig.1), [4, s. 26-31] i pomimo niechęci mieszczan wznosił zamek w Słupsku. W latach 1496-1498 Bogusław X odbył pielgrzymkę do Ziemi Świętej. Trasa podróży wiodła przez ważne europejskie dwory, w tym dwór Maksymiliana I w Innsbrucku, Rzym i Wenecję [2, s. 137]. Po powrocie: (...) *książę świadom odmienności nowej epoki, potrafił do niej przygotować swoich synów*. Jerzy I (1493-1531) i Barnim XI (1501-1573), wykształceni na dworze saskim w Wittenberdze: (...), *wykazali pełne zrozumienie dla funkcji sztuki w państwie* (...) [2, s. 140]. Gdy książę popadł w zatarg z mieszczanami w Szczecinie odesłał żonę do świeżo wybudowanego zamku we Wkryścu (Fig.2), niestety królowna Anna zachorowała tam i wkrótce zmarła.

Bogusław chciał uznać zwierzchnictwo Polski i złożyć hołd lenny, jednak wobec braku zainteresowania ze strony króla Zygmunta I, w 1521 r. złożył hołd lenny cesarzowi Karolowi V. Dzięki takiemu zabiegowi, jako książę Rzeszy, uniknął zależności od Brandenburskiej. Bogusław X zjednoczył i zreformował księstwo, zyskując przydomek „Wielki”. Celem działań fundacyjnych księcia było budowanie prestiżu księstwa i jego osoby [7, s. 64]. Najstarszy syn Bogusława X Jerzy I (1493-1531) pobierał nauki na dworze wuja Jerzego I, zwanego Brodatym, w Dreźnie, a następnie u księcia Filipa I (1448-1508) z dynastii Wittelsbachów w Heidelbergu, gdzie poznał swoją żonę Amelię reńską (1490-1525). Niestety panował krótko, nie zdążył więc zrealizować swoich planów. By zapewnić synowi Filipowi I (1515-1560), odpowiednie wykształcenie wysłał go na dwór stryja palatyna reńskiego Ludwika V w Heidelbergu. Te działania skutkowały bliskimi związkami z Saksonią, także na polu architektury i sztuki.

3. PRZEJŚCIE KSIĘSTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA PROTESTANTYZM I UTWORZENIE ZWIĄZKU SZMALKALDZKIEGO

Przygotowywany do objęcia biskupstwa kamieńskiego młodszy syn – Barnim XI, zwany Pobożnym, został przez ojca wysłany na studia do Wittenbergii. Tam z spotkał Marcina Lutra i pod jego wpływem zaczął sprzyjać reformacji. Ważnym wydarzeniem, integrującym działania protestanckich stanów, było utworzenie Związku Szmalkaldzkiego, jako związku obronnego, skierowanego przeciwko cesarzowi Karolowi V. Przywódcą związku został elektor saski Jan Fryderyk I.

Na Pomorzu Zachodnim wydarzenia potoczyły się bardzo szybko. Już na przełomie 1534 i 1535 r. książęta Barnim XI i jego bratanek Filip I⁴⁰ zwołali sejm ziemski w Trzebiatowie w sprawie przejścia księstwa na protestantyzm. Ważną rolę tam pełnił reformator religijny

³⁹ Bogusław X, zwany Wielkim (1454-1523) był synem Eryka II i spokrewnionej z Jagiellonami księżnej Zofii. W 1478 r. dokonał zjednoczenia Księstwa Pomorskiego.

⁴⁰ Książę Filip I panował od 1531 r., po podziale księstwa przez wuja Barnima XI - nad księstwem ze stolicą w Włogoszcu. Młode lata spędził w Heidelbergu. Brał udział w sejmie w Trzebiatowie i uznał wraz z Barnimem XI przejście księstwa na luteranizm. Ślubu w Torgau udzielił mu Marcin Luter.

dr Jan Bugenhagen⁴¹. Projektowane zmiany nie zostały przyjęte, narzucono je więc podanym książęciem rozporządzeniem [4., 17].

Reformacja przyczyniła się do zacieśnienia kontaktów z Rzeszą Niemiecką. Już w 1535 zawarto sojusz i Pomorze Zachodnie przystąpiło do Związku Szmalkaldzkiego. Przejawem tego był ślub w 1536 r. Filipa I z siostrą elektora saskiego Marią, zawarty w Torgau, jako pierwszy protestancki ślub książęcy. Uroczystą mszę ślubną odprawił sam Marcin Luter [4, s. 110]. Pierworodny syn pary otrzymał, na cześć wuja, imię Jan Fryderyk. Dobre relacje z dworem saskim i pobyt na zamku w Torgau zwróciły uwagę Barnima XI i Filipa I na nowe trendy w architekturze i sztuce. Uwidoczniły się one w architekturze pomorskich zamków. Podejmowanie szerokiej działalności inwestycyjnej umożliwiła książętom sekularyzacja klasztorów i dóbr kościelnych, która wydatnie zwiększyła ich zasoby finansowe. Po pożarze Szczecina, w którym ucierpiał także Zamek Książąt Pomorskich, Barnim XI postanowił rozbudować na swoją siedzibę zsekularyzowany zakon kartuzów w Grabowie (Oderburgu) pod Szczecinem. Wygląd, tego warownego zamku, przybliżył szych Heinricha Kote z 1620 r.

Po śmierci brata Barnim XI w 1531 r. objął część wschodnią księstwa, do rzeki Odry, a jego bratanek Filip I Księstwo Wołogoszkie. Książę Filip I podjął się przebudowy rezydencji w Wołogoszcu i we Wkryujściu (Uckermunde). Rezydencja we Wkryujściu nawiązywała detalem do skrzydła zamku Hartenfels w Torgau, wspólny był motyw kotarowych okien i delikatne gzymsy. Tę inspirację potwierdza prowadzona między książętami korespondencja. W odpowiedzi na list księcia Filipa w sprawie zatrudnienia Nikolausa Grohmana, synowie elektora Jana Fryderyka polecili mu autora ambony w Torgau - Simona Schrötera [8 s. 55], Grohman był bowiem zbyt obciążony pracą. W latach 1612-1617 pracował tu rzeźbiarz Wilhelm van der Meer z Gandawy, zatrudniony wcześniej w Gdańsku [2 s. 89]. Niestety z rezydencji w Wołogoszcu zachował się jedynie kartusz herbowy.

W tym czasie książę Barnim XI prowadził przebudowę zamku w Dobrej i szeroko zakrojone prace budowlane na zamku szczecińskim. Podniósł Duży Dom, o jedną kondygnację i wybudował wieże: Zegarową i Więzienną. Po pięć szczytów ozdobiło elewację od strony dziedzińca i elewację od ulicy Kuśnierskiej, a przysłoniła je późnogotycka attyka (Fig.3)⁴², o motywach kół i rybich pęcherzy. Maswerkowe zwieńczenia otrzymały także wieże. Gdy w 1551 r. pożar zniszczył budynek książę nakazał sklepienie gwieździste zastąpić sieciowym. Starannie wyposażono pomieszczenia, wśród których wyróżniała się sala o bogato zdobionym belkowym stropie oparta na pięciu słupach.

W architekturze tego skrzydła czytelne są wpływy architektury saskiej, do jej realizacji zatrudniono bowiem czynnych w Saksonii architektów. Bliskie koligacje rodzinne przesądziły o inspiracjach i preferencjach w dziedzinie architektury i sztuki: *Najżywszą wymianę wpływów i twórców zauważamy z dworami spokrewnionymi z Barnimem przez siostry Anny Jagiellonki, a więc z dworem królewieckim Albrechta Hohenzollerna, dworem saskim oraz brandenburskim – elektora Joachima II. Z Królewca przybył nadworny architekt Albrechta Fryderyk Nüssdorfer* [2., s. 141, 142], który był autorem wschodniego skrzydła królewieckiego zamku – *Albrechtsbau* (1532) i wieży – *Albrechtort* o późnogotyckich cechach. Przypisywane są mu prace budowlane zlecone przez Barnima XI w 1538 r. przy skrzydle południowym szczecińskiego zamku. O zakończeniu prac informuje płyta erekcyjna z kartuszem herbowym Księstwa, na I piętrze wschodniego skrzydła (Fig.4).

Książę Barnim XI starał się upamiętnić ród Gryfitów, a wobec braku męskiego potomka także swoją osobę. Poczynił w tym kierunku szereg kroków. Utworzył w 1543 r., wspólnie

⁴¹ Jan Bugenhagen (1485-1558) Urodził się w Wolinie. Studiował na uniwersytecie w Greifswaldzie, następnie wstąpił o zakonu premonstratensów. W Trzebiatowie został rektorem szkoły miejskiej, wydatnie podnosząc jej poziom. Był autorem historii Pomorza Zachodniego zatytułowanej *Pomerania*. Na Pomorzu organizował wspólnotę ewangelicką. Współpracował z Marcinem Lutrem, który dokonał przekładu Biblii na język niemiecki.

⁴² Szczyty o bogatej maswerkowej dekoracji, wzorowanej na attyce Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie, znajdziemy w budynku ratusza w Stargardzie, w pałacu biskupim w Kamieniu Pomorskim, ruinach zamku w Dobrej, zamku we Wkryujściu i kamienicy Loitzów w Szczecinie.

z księciem Filipem I, Pedagogium Szczecinie, jako zaczątek uniwersytetu. W tym samym roku ufundował renesansową płytę upamiętniającą imiennika księcia - Barnima III, następnie płytę z portretem własnym i żony Anny Brunszwико-Lüneburskiej, dla rezydencji w Kołbaczu [2, s. 80]. Z kolei książę Filip I zamówił niezwyklej jakości gobelin, oparty na grafice Łukasza Cranacha starszego, zwany Oponą Croya⁴³. Gobelin wykonany z okazji ślubu zawartego w 1536 r. w Torgau przedstawia portretowo wykonane postaci książąt saskich i książąt pomorskich oraz głoszącego kazanie Marcina Lutra z współtwórcami reformacji: Filipem Melanchtonem i Janem Bugenhagenem, w Ten manifest luteranizmu podkreśla bliskie związki z Saksonią i Związkiem Szmalkaldzkim. Z tego okresu pochodzą również renesansowe kamienne tablice erekcyjne księcia Filipa I na zamku w Wołogoszczy, księcia Barnima XI na zamku w Dobrej. Gdy na zjeździe w Jasienicy Barnim XI abdykował na rzecz wnuka swojego brata - Jana Fryderyka przeniósł się do rezydencji Oderburg w Grabowie⁴⁴. Z rezydencji tej zachowały się jedynie ufundowane przez księcia Barnima XI: renesansowy ołtarz i ambona z kaplicy zamkowej, znajdujące się obecnie w kościele w Sownie.

4. DZIAŁALNOŚĆ FUNDACYJNA KSIĘCIA JANA FRYDERYKA

Książę Jan Fryderyk (1542-1600)⁴⁵ kształcił się na uniwersytecie w Greifswaldzie, następnie udał się na wiedeński dwór cesarza Maksymiliana II [6, s. 26-31]. Księciu zależało na umocnieniu pozycji, osłabionej przyłączeniem księstwa do Związku Szmalkandzkiego i uzyskanie księstwa w lenno bezpośrednio od cesarza. Ten pobyt znacząco wpłynął na postawę księcia jako mecenasa sztuki, a także sprawił, że cesarz wyznaczył Szczecin na miejsce rokowań pokojowych (1570 r.) kończących I wojnę północną. Na wiedeńskim dworze książę miał zaprzyjaźnić się z księciem Franciszkiem Medyceuszem [9, s. 12].

Jan Fryderyk starał się utrzymywać bliskie stosunki z Polską. Rozważano jego ślub z siostrą Zygmunta Augusta, Katarzyną. Król zażądał jednak wysokiej pożyczki, a książę wygórowanych zabezpieczeń. Książę zdecydował się wówczas na poślubienie Erdmuty, córki elektora brandenburskiego Jana Jerzego Hohenzollerna.

Pomimo kosztownych rokowań pokojowych Jan Fryderyk założył z rozmachem przebudowę szczecińskiego zamku i podjął symboliczną decyzję o wyburzeniu kościoła św. Ottona. Do przebudowy zatrudnił włoskich muratorów Antonia Guglielmo (Antoni Wilhelm) i, zadowolonego na Pomorzu, Wilhelma Zachariasa, zwanego Italusem [9, s. 12]. Po zburzeniu starych budowli, wzniesli oni reprezentacyjne skrzydło północne z kaplicą zamkową i dzwonnicy. Prawdopodobnie na polecenie księcia koncepcja kaplicy, projektu Zachariasa nawiązywała do protestanckiej kaplicy zamku w Torgau⁴⁶ (1543-44), a także do kaplicy zamkowej w Dreźnie. Na głównej osi nad sobą architekt umieścił: ołtarz, ambonę i ograny, natomiast po stronie przeciwnej książęcą galerię. Wysokość, następujących po sobie kondygnacji, empor zmniejszył dzięki temu wewnątrz wydaje się wyższe (Fig.5). Zamkowe kaplice w Szczecinie i Torgau, były wzorem dla kaplicy w Szmalkalden (Fig.6). Ołtarz do książęcej kaplicy wykonał Giovanni Battista Perrini z Florencji [2, s. 171].

Podczas szeroko zakrojonych prac zmodernizowano i podwyższono skrzydło wschodnie i wzniesiono nowe zachodnie. Zamek otrzymał, zgodnie z modą włoską, czworokątny dziedziniec z arkadami w parterze i płaski dach, ozdobiony attyką (Fig.7), bliską attyce krakowskich Sukiennic. Pomimo braku bezpośrednich dowodów tak niezwykle podobień-

⁴³ Autorem Opony Croya (1554) był Peter Heymans, oryginał znajduje się w Muzeum Pomorza w Greifswaldzie, kopia zaś w Muzeum Narodowym w Szczecinie.

⁴⁴ Klasztor kartuzów w Grabowie pod Szczecinem został przekształcony przez Barnima XI na rezydencję Oderburg. Obecnie rezydencja ta nie istnieje.

⁴⁵ Książę Jan Fryderyk, zwany Mocnym, był synem Filipa I Pobożnego i Marii Saskiej - siostry księcia elektora.

⁴⁶ Ewangelicka kaplica zamkowa w Torgau została wzniesiona dla księcia elektora Jana Fryderyka przez Niko-lausa Grohmana i konsekrowana 5 października 1544 r. przez Marcina Lutra.

stwo skłania do refleksji. W 1568 r. król Zygmunt August zaciągnął w domu bankierskim Loitzów ogromną pożyczkę na wojnę z carem Iwanem Groźnym. Pożyczkę tą poświadczyło aż pięciu książąt pomorskich, wśród nich Jan Fryderyk. Umowa została zawarta w Lublinie. Trudno sobie wyobrazić by, wysłannicy książąt mogli ominąć Kraków. Attykę, wzorowaną na szczecińskiej, wykonano nad bramą wjazdową zamku w Perkun.

Wpływy architektury włoskiej, a możliwe, że również oddziaływanie renesansu polskiego przesądziły o kształcie ówczesnej rezydencji. Do podobnej refleksji skłaniał się Carl Fredrich (1871–1930)⁴⁷ członek Towarzystwa Historii Pomorza i Starożytności i autor wielu publikacji o zabytkach Szczecina [3, s. 61]. Wysoka jakość i rozmach szedł w parze z niezwykłym tempem prac. Uroczysty ślub Jana Fryderyka z Erdmutą⁴⁸ miał miejsce 17 lutego 1577 r. w nowych murach wspaniałej renesansowej rezydencji (Fig.8). Prace wykończeniowe nadal trwały. Piaskowiec i niektóre detale architektoniczne sprowadzane były z Pirny w Saksonii, dlatego wykazują one podobieństwo do kamieniarki Pirny i Miśni z tego okresu. Rezydencję przybliży rycina Brauna i Hogenberga z około 1590 r., sztych Mateusza Meriana (1652), rysunki Johanna Zeunera (1673) i sztych Georga Paula Busch'a (1725). Zachowane materiały ikonograficzne stały się podstawą powojennej odbudowy Zamku Książąt Pomorskich, przywracając mu renesansowy wygląd⁴⁹. Książę nie doczekał się jednak potomków, prawdopodobnie dlatego w 1598 r. zamówił u malarza Corneliusa Krommeny'ego⁵⁰ obraz przedstawiający genealogię książąt pomorskich. Obraz o długości 7 m przedstawia portrety 155 przedstawicieli rodu Gryfitów.

5. MECENAT OSTATNICH GRYFITÓW

Młodszy brat Jana Fryderyka - Bogusław XIII⁵¹ interesował się architekturą i chętnie podejmował liczne działania budowlane. Książę rozbudował, po pożarze w 1587 r., miasto i zamek w Bardo (Barth)⁵² Forma zamku przypominała budynek ratusza w Lipsku, zrealizowany w latach 1556-57 przez burmistrza i mistrza budowlanego Hieronymusa Lottera⁵³. Odbudowane przez księcia miasto otrzymało, zgodnie z zasadami renesansu, zgeometryzowany plan i zostało osiowo powiązane z książęcą rezydencją. Plan ten przedstawia barwny miedzioryt z 1590 r. autorstwa Brauna i Hogenberga.

Krzysztof Haubitz przebudował klasztor pocysterski w Neuenkamp (Nowopole) na książęcą rezydencję z kaplicą zamkową, wzorowaną na szczecińskiej. Sprężone z rezydencją miasto miało stać się ważnym ośrodkiem sukienniczym, dlatego książę wybudował manufakturę przewidzianą na imponującą liczbę 500 tkaczy. Było to najbardziej ambitne przedsięwzięcie Bogusława XIII. Miasto zostało oparte na planach miast idealnych i przemianowane z Neuenkamp na Frantzburg (1587) na cześć teścia – księcia brunswickiego. Duży rynek miasta otaczała zabudowa pierzejowa [2. 174,175]. Z kolei dla upamiętnienia teściowej – Klary Brunswick-Lüneburg książę ufundował epitafium (1579) – postać księżnej wypełnia, starannie zdobioną ornamentem okuciovym, aediculę.

⁴⁷ Carl Fredrich był niemieckim historykiem sztuki, filologiem i archeologiem.

⁴⁸ Erdmuta (1562-1623) była córką Jana Jerzego Hohenzollerna. Jej młodsza siostra Anna Maria została żoną księcia szczecińskiego Barnima XII młodszego, a kolejna Zofia – żoną elektora saskiego Krystiana I Wettyna.

⁴⁹ Odbudowę Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie prowadzono od 1958 r. w oparciu o badania architektoniczne Stefana Kwileckiego i wytyczne konserwatorskie Henryka Dziurli.

⁵⁰ Cornelius Krommeny (zm w 1599 r.) niderlandzki malarz został mianowany w 1574 r. nadwornym malarzem księcia Meklemburgii Ulricha III w Güstrow.

⁵¹ Bogusław XIII (1544-1606) syn księcia Filipa I i Marii saskiej. Kształcił się w Greifswaldzie i Wittenberdze. Jego pierwszą żoną była Clara Brunswick-Lüneburg, a drugą Anna Schleswig-Holstein-Sonderburg.

⁵² Nieistniejący zamek w Barth jest widoczny w panoramie miasta na mapie profesora Lubinusa.

⁵³ Hieronymus Lotter (1497-1580) był architektem księcia Maurycego Saskiego, pracował wcześniej pod kierunkiem Caspara Voigta, a następnie nad realizacją zamku w Augustusburgu.

Od 1569 r. panował w Wołogoszczy najmłodszy brat książąt Jana Fryderyka i Bogusława XIII, wykształcony w Greifswaldzie i Wittenberdze, Ernest Ludwik⁵⁴, którego edukację dopełniły podróże do Francji i Anglii. Panowanie księcia charakteryzowało się ożywioną działalnością budowlaną i wyrobionym gustem artystycznym. Wkrótce po objęciu władzy przystąpił do rozbudowy wołogoskiego zamku. Prace nabrały rozmachu po ślubie księcia z Zofią Jadwigą brunszwicką⁵⁵. Wzniesiono wówczas Nowy Dom, założono bibliotekę, a zamek zwieńczyły wysokie szczyty. Na formę i detal, położonej na wyspie, rezydencji wpłynęły bliskie kontakty z dworem księcia Ulryka Meklemburskiego (1528-1603)⁵⁶ w Güstrow, gdzie aktywni byli przedstawiciele rodziny Parrów z Bissone. Niestety rezydencja nie zachowała się. Książę przebudował klasztor premonstratensów w Pudagli na rezydencję matki Marii saskiej. Do prac zaangażował włoskiego budowniczego, pracującego wcześniej dla księcia Ulryka Meklemburskiego [3, s. 84]., następnie rozbudował dwór we wsi Darsim, która stanowiła oprawę księżnej. Dwór, na planie krzyża łańskiego został zwieńczony wysokim dachem. Na cześć męża księżna zmieniła nazwę wsi na Ludwigs-Hoff, a następnie Ludwigsburg.

Wśród pięciu synów⁵⁷ księcia Bogusława XIII wyróżniał się wykształceniem i smakiem artystycznym książę Filip II (1573-1618), który studiował w Rostoku. Pasję księcia pobudził pobyt na dworze króla Chrystiana IV i liczne podróże do Francji, Rzymu, Wenecji, Mediolanu, Genui i Florencji. Stąd zapewne umiłowanie sztuki i pasja kolekcjonerska. Pobyt na duńskim dworze sprawił, że żoną księcia została, wnuczka króla Danii Chrystiana III, Zofia⁵⁸. Ich ślub i wesele odbyło się w 1607 r. w Szczecinie.

Wiele podróżował również ostatni z książąt wołogoskich - książę Filip Juliusz (1584-1625), syn księcia Ernesta Ludwika. Oprócz Włoch odwiedził Anglię, Francję Danię, ale także Prusy, Litwę i Polskę. Książę Filip Juliusz zlecił kamieniarzowi z Gdańska, prawdopodobnie Szymonowi Harle, wybudowanie krużganków i dekorację portali na zamku w Wołogoszczy⁵⁹. Przeniesiony manierystyczny portal z Wołogoszczy, stanowi obecnie obramienie wejścia do Akademii Muzycznej, przy ul. Grodzkiej w Szczecinie.

Na zlecenie książąt: Filipa II i Filipa Juliusza profesor Elihard Lubinus⁶⁰ wykonał w latach 1612-18 bardzo dokładną mapę, stanowiącą ważny dokument historii i urbanistyki Pomorza. Została ona ozdobiona wizerunkami miast, herbami pomorskiej szlachty i drzewem genealogicznym księcia. Filip II zgromadził cenny księgozbiór i wiele obrazów, w tym portrety władców Polski. Jego ulubionym artystą był Lucas Cranach młodszy [6 s. 34].

By eksponować imponujące zbiory, książęta Filip II i Franciszek I wzniesli wąskie Skrzydło Mennicze (1616-19) szczecińskiego zamku (Fig.9), zamykając Dziedziniec Menniczy, zwany też Żurawim. O tym fakcie informuje tablica erekcyjna (1619) z popiersiami obu książąt (Fig.10). Skrzydło mieszczące bibliotekę i galerię sztuki wykazuje związki formalne z ratuszem w Wittenberdze⁶¹ i skrzydłem Bogusława III zamku w Bardzie. Trudny okres wojny trzydziestoletniej sprawił, że, powstało wówczas niewiele obiektów. Ostatni z Gryfitów zmarł w 1637 r., a ziemie księstw pomorskich podzielono między Szwecję i Brandenburgię.

⁵⁴ Ernest Ludwik (1545-1592), zwany Pięknym był synem Filipa I. W 1569 roku objął we władanie Księstwo Wołogoskie po rezygnacji Barnima XI.

⁵⁵ Babką księżnej była Jadwiga Jagiellonka, matką Jadwiga Hohenzollern, ojcem Juliusz z dynastii Welfów.

⁵⁶ Ulryk książę Meklemburgii-Güstrow (1528-1603) był spokrewniony z książętami pomorskimi poprzez babkę Zofię, córkę księcia Eryka II pomorskiego.

⁵⁷ Książę Bogusław XIII miał sześciu synów: Filipa II szczecińskiego, Franciszka, Bogusława XIV, Jerzego II, Jana Ernesta (zmarłego w dzieciństwie), Ulryka i pięć córek.

⁵⁸ Zofia Szlezwicko-Holsztyńska (1579-1658) owdowiała już w 1618 r. i wyjechała do rezydencji w Trzebiatowie.

⁵⁹ Nowy zamek w Wołogoszczy wznosił książę Bogusław X, prace kontynuował Filip I, a po pożarze w 1557 r. jego synowie. Przed ślubem księcia Ernesta Ludwika z księżniczką brunszwicką wzniesiono salę balową.

⁶⁰ Elihard Lubinus (1565-1621) teolog, matematyk, poeta, kartograf, profesor Uniwersytetu w Rostoku, podróżował po Pomorzu i prowadził szczegółowe prace pomiarowe.

⁶¹ Ratusz w Wittenberdze został wzniesiony w latach 1523-1535 przez arch. Konrada Krebsa i rozbudowany przez Łukasza Cranacha starszego w 1541 r.

6. PODSUMOWANIE

Wobec silnej ekspansji niemieckiej Gryfici starali się utrzymać niezależność, budując dobre relacje z Rzeczpospolitą. Sytuację radykalnie zmieniła Reformacja. Przejście Pomorza na protestantyzm zacieśniło związki z krajami Rzeszy, a śluby z księżniczkami niemieckimi jeszcze te związki pogłębiły. Jedną z przyczyn takiego zwrotu był brak odpowiedniej reakcji ze strony władców Polski. Podczas, gdy książę Bogusław X przebywał w młodości na Wawelu, jego następcy studiowali w Wittenberdze i Greifswaldzie, zdobywali ogładę na dworach w Torgau, Dreźnie i Heidelbergu. Edukację dopełniały zagraniczne podróże. Tak budowane relacje kształtowały książęce gusta i wpływały na książęce fundacje. W obrębie skoligaconych rodów polecano sobie wzajemnie architektów, muratorów, a także malarzy. Pomimo, bardzo uszczuplonego stanu zachowania, możemy stwierdzić, że działalność fundatorska Gryfitów zasługuje na uznanie. Stanowi ona ważne ogniwo łączące elementy renesansu niemieckiego, polskiego i skandynawskiego.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Dziurła H., *Szczecin zamek jego dzieje i odbudowa*, Wydawnictwo: Prezydium Rady Okręgu Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich i Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Szczecin, styczeń-luty 1959, zeszyt 1/2.
- [2] Fafius Z. Gliška M., Radacki Z. *Mecenat książąt zachodniopomorskich w XVI i XVII w.*, [w:] *Funkcja dzieła sztuki* Materiały z Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Szczecin listopad 1970, red. E. Studniarkowa, Warszawa 1972.
- [3] Filipowiak Wł., Januszkiewicz B. *Mecenat artystyczny książąt Pomorza Zachodniego*, Wydawnictwo: Muzeum Narodowe w Szczecinie, Wydział Kultury Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie, Szczecin 1990.
- [4] Makala R. *Złoty wiek Pomorza w XVI i XVII w.*, Wydawnictwo: Muzeum Narodowe w Szczecinie, Szczecin 2013 r. ISBN 978-83-63365-12-7.
- [5] Ogiewa-Sejnota M. *Z dziejów Pomorskiej dyplomacji. Wiedeńska podróż księcia Jana Fryderyka (1565-66)*, Przegląd Zachodniopomorski Rocznik XXIX Rok 2014, Zeszyt 2
- [6] Rymar E., *Rodowód książąt pomorskich*, Szczecin 2005, ISBN 83-87879-50-9.
- [7] Kochanowska J. *Kultura artystyczna na dworze książąt szczecińskich w XVI w.*, Wydawnictwo: Szczecińskie Towarzystwo Kultury, Szczecin 1996, ISBN83-901727-7-1.
- [8] Wisłocki M. *Sztuka protestancka na Pomorzu Zachodnim 1535-1684*, Wyd. Muzeum Narodowego w Szczecinie, Szczecin 2005, ISBN 83-66136-20-0.
- [9] [http://www.radacki.de/resources/ Książęcy zamek w Szczecinie. pdf](http://www.radacki.de/resources/Książęcy_zamek_w_Szczecinie.pdf)

AUTHOR'S NOTE

Joanna Arlet: graduate student of Faculty of Civil Engineering and Architecture, Szczecin University of Technology. Office for Research and Design. Szczecin University of Technology, specialist designer 1982–92; Faculty of Architecture, Cracow University of Technology, PhD 2004; Institution for History Conservation and Theory of Architecture, Szczecin University of Technology assistant professor, since 2004; designer of numerous architectural and urban planning projects.

O AUTORZE

Joanna Arlet: absolwentka Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Szczecińskiej. W latach 1982-92 specjalista-projektant w Pracowni Projektowo-Badawczej Politechniki Szczecińskiej. Doktorat w 2004 na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej. Od 2004 roku adiunkt w Zakładzie Teorii Architektury, Historii i Konserwacji Zabytków ZUT w Szczecinie. Projektant wielu realizacji architektonicznych i urbanistycznych.

Kontakt | Contact: arlet@zut.edu.pl